

**ПИТАННЯ ДОВІДКОВИХ БІОГРАФІЧНИХ ВИДАНЬ
У МОНОГРАФІЇ В.С. ЧИШКА
«БІОГРАФІЧНА ТРАДИЦІЯ ТА НАУКОВА БІОГРАФІЯ В
ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ УКРАЇНИ»**

Досліджено значення теоретичного та методичного внеску засновника Інституту біографічних досліджень НБУВ доктора історичних наук, професора В.С. Чишка (1951–2003) у розвиток одного з провідних напрямів біографістики — підготовку біографічних довідкових видань. Розкрито значення монографії В.С. Чишка «Біографічна традиція і наукова біографія в історії і сучасності України» (1996), в якій вперше в українській історіографії висвітлено історію розвитку довідкової біографістики в Україні, проаналізовано формування науково-методичних засад біографічної довідкової справи, окреслено сучасні проблеми вітчизняної довідкової біографістики та перспективи її розвитку.

The significance of the theoretical and methodical contribution of the founder of the Institute of biographical studies, Doctor of History, Professor V.S. Chvshko (1951–2003) to the development of one of the leading directions of biographical studies — the preparation of reference biographical editions is investigated. The importance of the monograph ‘The biographical tradition and scientific biography in the history and modernity of Ukraine’ (1996) by V.S. Chvshko is revealed: this monograph is the first in Ukrainian historiography to describe the history of the development of the reference biographical studies in Ukraine and to analyze the forming of the scientific and methodical foundations of the reference biographical studies, some current problems of the national reference, biographical studies and the prospects of its development are presented.

У 1996 р. в Києві вийшла друком монографія В. С. Чишка «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України» [1]. У ній вперше в українській історіографії об’єктом дослідження стала біографія як історико-культурне явище в історії та біографістика як окрема спеціальна історична дисципліна, її історія та методологія [1, с. 9]. Саме це дослідження остаточно затвердило за біографістикою статус спеціальної історичної дисципліни.

Серед надбань автора слід назвати детальний аналіз зв’язку історії та історіографії біографічного жанру в Західній Європі. Особливий інтерес становлять погляди автора на тяглість біографічних традицій в історико-культурному контексті Європи від античності до ХІХ ст. Варто лише наголосити, що вчений пов’язує розвиток теорії біографії в європейських країнах із нашою спільною історико-культурною спадщиною, яка бере

початок від давніх цивілізацій і логічно розвивається разом із новими науками про людину (соціологія, психологія, філософія тощо). Поза увагою дослідника не залишилися складні та суперечливі процеси розвитку історико-біографічних досліджень і формування теоретико-методологічних засад біографістики в тоталітарних суспільствах, яким був колишній СРСР.

Ґрунтовний аналіз зазначеного вище дав змогу дослідникові викласти проблеми формування біографістики та розвитку історико-біографічних досліджень в Україні, починаючи з найдавніших часів до початку ХХІ ст., дати визначення і зміст біографістики як наукової дисципліни, визначити її об'єкт, предмет та методи дослідження [1, с. 6, 193]. У цьому контексті В.С. Чишко розглядав біографію як історико-літературний жанр, а біографістику як історико-біографічний напрям [1, с. 49]. Безперечно, заслуговують на увагу його погляди на класифікацію біографічних джерел як видів літературної та наукової творчості, а також міркування щодо взаємозв'язку біографії з історичним джерелом та історіографічним фактом.

Серед інших питань, важливих для розвитку біографістики, вчений привертав увагу до біографічних довідкових видань (*«словниково-біографічна діяльність»*), які він справедливо назвав *другим напрямом біографістики* [1, с. 49] та окреслив низку проблем, пов'язаних із ними. Міркування В.С. Чишка щодо біографічних довідкових видань розпорошені по різних розділах монографії та розглядаються в контексті історіографічних, теоретичних та інших проблем. Але всі вони загалом дають загальне уявлення щодо поглядів вченого на цей вид видань, перспективи розвитку та сукупність питань, що постають перед науковцями, які працюють у цьому напрямі біографістики. Один розділ монографії (4-й) було повністю присвячено Українському біографічному словникові (далі УБС), його концепції та теоретико-методологічним питанням, пов'язаним із його підготовкою та виданням [1, с. 129–159].

В.С. Чишко наголошував, що світова (це справедливо і для української історіографії, — *С.Л.*) історіографія біографії недостатньо звертає уваги на таке явище, як біографічні словники, їхні концепції, методологію та методи, що відображають розвиток наукових підходів до біографії як об'єкта репрезентації [1, с. 34].

Він датував зародження систематичної *«біографічно-словникової»* (*«словникова біографія»*, *«словниково-біографічна*

справа» [1, с. 85]. «довідково-пошукові види наукової продукції» [1, с. 168]) роботи XVIII–початком XIX ст.. В історії біографії це період, пов'язаний із становленням наукових засад біографістики [1, с. 162]. Україна починає брати участь в процесі теоретичного осмислення біографічної творчості лише в другій половині XIX ст., сприймає теоретичні досягнення західноєвропейської культури, з одного боку, та російської — з іншого, розвиваючись на межі культурних впливів цих різних традицій та формуючи власну. «Біографія розглядається як історичне дослідження. Історико-біографічні дослідження концентруються на історичних нарисах як описовій формі репрезентації особистості, що наслідують риси історико-біографічного оповідання, а також на створенні біографічних словників» [1, с. 167]. Це виявляється, передусім, в виникненні в західній культурі не лише універсального, а й національного біографічного словника як форми національної свідомості.

Друга половина XIX ст. в Російській імперії була позначена подальшим розвитком наукових знань, становленням методології та методики в художній та науковій біографії як самостійних жанрів, розвитком словникових форм біографії. У персонологічних дослідженнях домінував історико-біографічний нарис та історичний портрет. Разом вони виконували функції патріотичного виховання національної свідомості. Саме тоді, на думку В.С. Чишка, виникли нові форми біографії — «науково-довідкова» та «словникова» [1, с. 168].

На підтвердження тези щодо генезису біографії та її практичного втілення в різноманітних довідкових виданнях в Україні вчений подав ґрунтовний аналіз біографічних видань, що з'явилися в цей час в Харкові, Полтаві, Одесі, Києві, Чернігові, Ніжині. Найбільш значущими з них були видання Г.М. Геннаді, Г.О. Мілораловича, М.Ф. Комарова, І.Ф. Павловського, М.Я. Арістова та інш. Їхньою особливістю є те, що вони були присвячені видатним діячам не лише загальнодержавного або загальноукраїнського масштабу, а й визначним особам регіонального рівня.

Незважаючи на активізацію культурно-просвітницького процесу того часу в Україні, наявні наукові сили, об'єктивні умови для створення власної біографічної енциклопедії ще не сформувалися. Та свою роль і завдання, що стояли перед українськими науково-громадськими організаціями в тогочасних умовах, вони виконали: було закладено науково-методичну та

джерелознавчу базу для подальшого розвитку української науки. Повною мірою це стосується і біографістики.

Соціально-політичні умови розвитку України в складі Російської імперії визначили також той факт, що теоретичні праці з питань національної біографії як жанру як на той час, так і, тим більше, після утвердження радянської влади в Україні, з'являлися вкрай рідко. Це твердження, насамперед, стосується теоретичних праць зі «словникової діяльності» [1, с. 113].

Специфікою радянського періоду розвитку біографістики (біографіки) було створення системи універсальних енциклопедій. Водночас, ідеологічний тиск, особливо сильний в республіках СРСР та нівелювання національних особливостей набули катастрофічного характеру: біографічно-словникова діяльність національних республік була обмежена універсальною енциклопедичною формою з біографічними блоками. Існуюча система дозволяла враховувати лише канонізований режимом особовий персональний реєстр, в якому цілі пласти історичних осіб були викреслені [1, с. 170].

В.С. Чишко навів приклади біографічних довідників, що вийшли в Радянській Україні, дав їхню загальну оцінку: «Ідеологія радянської історіографії дозволяла винятково дозоване подання про видатних українських діячів в різних енциклопедичних виданнях, та й то з огляду на їх громадсько-політичні погляди. Згадка про тих, хто працював на благо української національної ідеї, не допускалася взагалі ні в чому» [1, с. 129].

Після розпаду СРСР та здобуття Україною незалежності почався період активізації науково-біографічної діяльності. Її особливістю стала концентрація уваги науковців на особах політичних і державних діячів козацького минулого, представниках національного відродження, діячах доби визвольних змагань, репресованих діячах науки та культури тощо. Настав час відновлення історичної справедливості для багатьох «забутих діячів», відродження їхніх імен і розгортання системних біографічних досліджень. Тому особливого значення для створення біографічних довідників різних видів і типів набули критерії відбору персоналій. На сторінках книги В.С. Чишко приділив їм особливу увагу [1, с. 141–143].

Ще однією особливістю сучасності є розвиток історико-краєзнавчих досліджень (або історичної регіоналістики), де значне місце посідають біографічні дослідження та поява різноманітних біографічних регіональних словників. Загалом

вони закладають міцну змістовну джерельну та наукову базу для майбутнього «теоретичного злету біографістики» [1, с. 127]. Серед іншого, В.С. Чишко наголошував важливість створення «повних» (під повним або «повноцінним науково-біографічним словником» автор розумів «повноту» охоплення на його сторінках певного кола осіб) довідкових біографічних видань для взагальнюючих історико-соціологічних досліджень про соціальний та національний склад суспільства [1, с. 129].

Поряд із позитивними явищами, як-то: попит суспільства на біографічні довідкові видання, стрімке зростання їхньої номенклатури, обсягів та кількості, кількості центрів підготовки видань в регіонах України. — В.С. Чишко зазначав і деякі приховані, небажані для біографістики тенденції. Передусім — явне зростання попляризаторства наукових знань без їхньої глибокої розробки, втрату науковості. Тому дуже важливим завданням на сучасному етапі розвитку біографістики постає розробка наукових засад історичних біографічних досліджень і коректного розмежування з біографічним жанром літератури, не гублячи при цьому історичної правди. Тобто, необхідно зосередити зусилля науковців на створенні загальної теорії біографії як підґрунтя для прискореного розвитку різноманітних біографічних досліджень. Це також буде сприяти створенню національного біографічного словника.

Зокрема, на думку В.С. Чишка, на сучасному етапі розвитку історичної науки внутрішні тенденції біографічної галузі знань вимагають «нового теоретичного прориву» [1, с. 175]. Відтак, закономірно, що серед його ідей особливе місце посіла постановка проблемних питань, що безпосередньо стосуються створення національної біографії, а також значення, місця та ролі національного біографічного словника та різноманітних регіональних і тематичних словників в розвитку національної свідомості. Вчений твердив, що нові завдання вимагають створення теоретичних та науково-практичних засад цього напрямку біографістики.

На сторінках монографії В.С. Чишко наголошував особливу актуальність підготовки біографічних словників та національного біографічного словника [1, с. 127, 131, 167, 171]. На його думку, для реалізації ідеї створення національного біографічного словника необхідно розробити загальні теоретичні засади, визначитися з вибором спеціальної методології та методики історико-біографічних досліджень. Актуальність розвитку цього напрямку біографістики потребує від науковців цілеспрямованої

праці як над формуванням теоретико-методологічних засад української біографістики, так і створенням джерельної бази біографічних досліджень.

Серед теоретичних напрацювань В.С. Чишка щодо біографічних довідкових видань є визначення деяких понять, пов'язаних із ними. «Науково-довідкова та словникова форма біографії», за В.С. Чишком, є результатом розвитку інтегрованих форм біографії, які виникають як результат розвитку біографічних методик та наближення їх до історичних персонологічних досліджень. Із надзвичайно великої кількості довідково-пошукових видів наукової продукції виникає «довідкова форма біографії»: словники, покажчики, хроніки, переліки, біобібліографії, біографічні коментарі тощо.

За структурою та функцією історико-біографічного знання наукові дослідження з біографістики В.С. Чишко запропонував поділити на декілька видів. До довідково-допоміжних видів він зарахував некрологічні підвиди біографії, словники та покажчики, біографічний коментар, біобібліографію [1, с. 176]. Вчений сформулював визначення словникової форми біографії.

«Словникова форма біографії (функція — особа серед інших осіб в історії духовної та матеріальної культури) передбачає акумуляцію формалізованих даних про персональні ряди *видатних* діячів (далі по тексті монографії він розширив це поняття та виділив діячів різних рівнів — С.Л.), короткий виклад усього життя особистості, науковий аналіз та відбір біографічних фактів, якісно значимих для історії, культури, науки. Вона відображає лише соціально важливі факти особистого внеску та включає оцінку важливості особи для людства та бібліографію його праць» [1, с. 168].

Узагальнимо та перерахуємо основні, на наш погляд, питання щодо зазначеної теми, які опрацював В.С. Чишко в своїй праці:

— виділення «словникової» біографічної діяльності в окремий напрям біографістики;

— створення теоретико-методологічних засад щодо підготовки «словниково-біографічних» видань;

— визначення поняття «національного» біографічного словника. Автор справедливо наголошував на необхідності на початковому етапі на теоретичному рівні визначитися з поняттям «*національний біографічний словник*». Він вважав, що дискусійними залишаються також питання, пов'язані зі специфікою створен-

ня *біографічного* й одночасно *національного* словника. до кола яких належать: а) розробка системи критеріїв українського національного біографічного словника з огляду на специфічні умови державного та національного розвитку культури; б) класифікація осіб за видами соціальної діяльності та зв'язками з історичними процесами; в) визначення хронологічних меж словника; г) визначення територіальних меж словника (автор також застосовував визначення «територіальний» та «етнічний», «національно-етнічний» і «державно-політичний» принципи побудови словника) [1, с. 132]; д) визначення поняття «категорійність» щодо словників:

— визначення поняття «джерельна база» словника та її створення: «...створення джерелознавчої бази національної біографії та поєднання баз даних національної біографії і бібліографії, які мають проводитися з використанням методик джерелознавчого, історіографічного, археографічного, історико-генеалогічного, історико-географічного та історико-етнографічного аналізів» [1, с. 130].

Монографія «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України» з'явилася друком в 1996 р. Але проблемами біографістики В.С. Чишко переймався ще раніше. Йому належить концепція Українського біографічного словника, викладена в 1993–1994 рр. на сторінках низки наукових та науково-популярних видань [2–4]. Це дало змогу ознайомитися з проектом і взяти участь в його обговоренні широкому науковому і громадському загалу. Концепція та її окремі позиції одержали подальший розвиток в зазначеній монографії. В окремому розділі В.С. Чишко виклав систему поглядів на проблему створення Українського біографічного словника, приділив значну увагу теоретико-методологічним питанням УБС, його підготовці та виданню. Загалом все це дало змогу авторові висловити в монографії науково обґрунтовані думки щодо методологічних основ біографістики як галузі історичної науки та перспектив її розвитку.

Коллективно розроблені в перші роки діяльності Інституту біографічних досліджень науково-теоретичні та методичні засади створення УБС були розвинуті та вдало втілювалися В.С. Чишком в практичній діяльності. Він приділяв багато уваги підготовці словників національних меншин, які проживають в Україні, апробував деякі теоретичні та методичні положення на практиці. Серед таких біографічних довідників:

Іменний покажчик біографічного словника «Греки в Україні», біографічний словник «Болгари в Україні», біобібліографічний словник «Деятели крымско-татарской культуры» [5–10].

Розвиток теоретичних положень, закладених В.С. Чишком, дав змогу його послідовникам уточнити окремі з них. Так, розвинуто тезу щодо синкретичного характеру біографістики як галузі історичної науки та її міждисциплінарний характер. На нашу думку, розбудова типології біографічних довідкових видань, адекватної сучасному науковому знанню, вимагає залучення не тільки конкретних теоретичних розробок із літературознавства, соціології, філософії, психології, а й книгознавства. На сучасному етапі надзвичайно актуальним є питання взаємозв'язку біографістики та книгознавства. Проблема полягає в тому, щоб наблизити науково-методичні принципи довідкових біографічних видань до всталених та загальноновизначених критеріїв книгознавчої класифікації.

Так, недостатня розробка на той час цієї проблеми призвела до того, що в монографії В.С. Чишка використовуються як рівнозначні біографічним довідковим виданням поняття «словник» («словникова біографія», «словниково-біографічна справа») замість загальноприйнятих — «довідкові видання», до яких як підвид входить і словник. Не розрізняються види та типи видань, скажімо, «словники» в монографії за видами поділяються на галузеві, регіональні, загальнодержавні, наукові, комерційні, поточні, ретроспективні. На наш погляд, в проблемах типології довідкових біографічних видань книгознавство може стати певним інтегральним чинником, що дасть змогу предметніше працювати над питаннями, поставленими В.С. Чишком, зокрема:

- 1) розробити науково-понятійний апарат дисципліни;
- 2) уніфікувати зміст дефініції, який складає основу біографічної довідкової статті;
- 3) науково обґрунтувати критерії відбору персоналій до довідкових біографічних видань.

Проблеми біографічних довідкових видань, визначені В.С. Чишком, а також нові, що з'явилися після виходу його монографії, потребують якомога швидшого вирішення. Нові дослідження співробітників Інституту та науковців, які працюють в цьому напрямі біографістики, на наш погляд, могли б сприяти створенню загальної системи забезпечення теоретичними та методичними засадами авторів, творчі колективи та видавництва, що здійснюють підготовку біографічних довідко-

вих видань в Україні. Це також дасть змогу створити в країні оптимальну систему біографічних наукових і інформаційних центрів (науково-інформаційну інфраструктуру), що забезпечить на сучасному методичному рівні підготовку різного виду та типу довідкових біографічних видань. Такі колективні зусилля будуть сприяти створенню конче потрібного в Україні національного біографічного словника.

1. *Чишко В.С.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. – К.: БМТ, 1996. – 239 с.

2. *Чишко В.С.* Проблеми підготовки Українського біографічного словника: проект концепції // УІЖ. – 1993. – № 11–12. – С. 38–49.

3. *Чишко В.С.* Створення УБС як загальнонаціональна проблема: методичні засади // Універсум людини: мислення, культура, навка. Тези доповідей наукової конференції. – К., 1994. – Ч. 1. – С. 10–12.

4. *Чишко В.С.* Основні концептуальні принципи побудови УБС // Четвертий міжнародний конгрес українців. 26–29 серпня 1999 в м. Одесі / Доповіді, повідомлення, історіографія, етнологія, культура. – К., 2001.

5. *Чишко В.С.* Науково-теоретичні основи створення біографічних словників національних меншин України // Зб. навк. праць Таврійського ун-ту. – Сімферополь, 2000. – С. 117–125.

6. *Чишко В.С.* Теоретико-методичні засади створення біографічного словника «Греки в Україні» // Україна – Греція: архівна та книжкова спадщина греків в Україні. Навк. зб. – К., 1998. – С. 149–154.

7. *Чишко В.С.* Іменний покажчик біографічного словника «Греки в Україні» – К., 1994).

8. *Чишко В.С.* Відродження в портретах болгарської діаспори в Україні (про підготовку біографічного словника «Болгари в Україні») // Міжнародні зв'язки України і наукові пошуки і знахідки. – К.: 1998. – Вип. 7. – С. 230–232.

9. *Чишко В.С.* Науково-теоретичні основи створення біографічного словника «Болгари в Україні» // Матеріали міжнародного круглого столу «Болгари в Україні»: в пошуках національної ідентичності (минуле і сучасність). – К., 1978. – С. 88–95.

10. *Чишко В.С.* Диятели крымскотатарской культуры (1921–1944): Библиографический словарь. – Симферополь, 1999. – 238 с.